

ve tarihlerinin Çağaloğlu'ndaki evinin 1865 Hocapaşa yangınında kaybolduğu söylenmiş de (*Âsâr-ı Ziver*, s. 4, 7; İbnülemin, s. 2043) bunlar daha sonra bulunmuştur.

Eserleri. 1. Âsâr-ı Ziver Paşa (Bursa 1313). Ziver Paşa'nın divanı olup sonunda "Münşeât" başlığı altında çeşitli vesilelerle yazdığı mensur tebrik ve mektupları da yer almaktadır. Divanın baş tarafında on iki na't, iki mi'râciyye ve çeşitli methiyeler, ayrıca çok sayıda tarih manzumesi ve kıta; sonunda Nâbi, Şeyh Galib ve Fehim gibi şairlere tahmîs ve tesdîsler bulunmaktadır. Bilhassa Şeyh Galib'e olan methiyeleri ve onun şiirlerine yaptığı taş-tır ve tahmîsler önemli sayılmaktadır (bk. bibl.). **2. Zeyl-i Âsâr-ı Ziver Paşa** (İstanbul 1314). 1851 yılından vefatına kadar yazdığı şiirlerden meydana gelen bu eser de Yûsuf Bahâeddin Efendi tarafından yayımlanmıştır. Girişteki "İfâde-i Mahsûsa"da Bahâeddin Efendi, Hocapaşa yangınında kaybolan şiirlerin ikinci bir nüshasının bulunduğunu, bunun Alipaşazâde Ali Fuad Bey'in terekesinin satışı sırasında adını vermediği ve "peder-i mânevîmiz makamında" dediği bir zat tarafından satın alınarak kendisine hediye edildiğini belirtmektedir. Ziver Paşa'nın bunun dışında 1860'ta görülen kuyruklu yıldızla ilgili bir risâlesinin olduğu bildirilmektedir (*Âsâr-ı Ziver*, s. 5; İbnüle-

min, s. 2044). Her iki divan Mehmet Arslan tarafından *Ziver Paşa: Divân ve Münşe'ât* adıyla neşredilmiş, neşrin baş tarafına Ziver Paşa ve divanları hakkında genişçe bilgi eklenmiştir. Buna göre eserde kırk dokuz kaside, 360 gazel, şarkılar, müseddesler, tarihler, muhammesler, terkihibendler, terciibendler yer almaktadır. Bu yayında şiirler mürettep divan şeklinde sıralanmıştır.

Ahmet Yılmaz, Ziver Paşa'ya dair bir makalesinde ona bir "Hamsinâme" nisbet etmiş, "başı ve sonu yırtılmış eski bir kitapta yer alan" ifadesiyle "Ziver Efendi" imzalı "Hamsinâme"yi ve ona yapılan iki zeyli de yayımlamıştır (bk. bibl.). Ancak hamsinâme Trabzon'a hiç gitmemiş olan Ziver Paşa'ya değil uzun süre Trabzon'da yaşayan ve 1879'da vefat eden Mehmed Ziver Efendi'ye aittir. Nitekim bu şiirler Hamâmîzâde İhsan'a ait *Hamsinâme*'de (s. 82-86) ve İbnülemin Mahmud Kemal'in *Son Asır Türk Şairleri*'nde (s. 2054-2055) zaten yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ziver Paşa, *Âsâr-ı Ziver: Divân ve Münşeât* (nşr. Yusuf Bahaeddin), Bursa 1313, neşredenin girişi, s. 2-8; a.mlf., *Zeyl-i Âsâr-ı Ziver Paşa* (nşr. Yusuf Bahaeddin), İstanbul 1314, s. 2-3; a.mlf., *Ahmet Sadık Ziver Paşa Divanı* (haz. Suzan Ay, yüksek lisans tezi, 1999), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Divân ve Münşeât* (haz. Mehmet Arslan), Sivas 2009; Fatîm, *Tezkire*, s. 170-172; *Sicill-i Osmânî*, II, 437-439; Lutfî, *Tarih*, X, 24, 51, 75, 94; *Osmanlı Müellifleri*, II, 220; Hamâmîzâde İhsan, *Hamsinâme*, İstanbul 1928, s. 82-86, 131-132; a.e. (haz. Burhan Sayılır – Murat Babuçoğlu), Ankara 2007, s. 95-101, 147-148; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 2042-2046, 2053-2055; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 602-603; N. Açık, "Ziver Paşa", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara 2007, VIII, 734-735; Ahmet Yılmaz, "Ziver Ahmed Sadık Paşa Hamsi Gazeli, Zeyli ve Tahmîsi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, Konya 2000, s. 107-113; Öztuna, *TMA*, II, 529-530; "Ziver Ahmed Sadık Paşa", *TDEA*, VIII, 659.

HASAN AKSOY

ZİYÂ PAŞA

(1829-1880)

Tanzimat devri devlet
ve fikir adamı, gazeteci
ve şair.

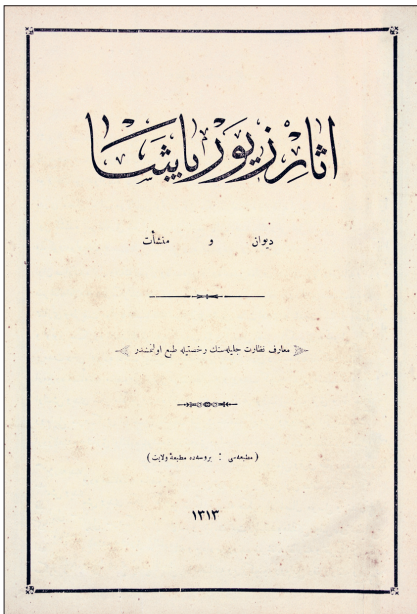
İstanbul Kandilli'de dünyaya geldi, asıl adı Abdülhamid Ziyâeddin'dir. Galata Güm-rüğü kâtiplerinden olan babası Feridüddin Efendi, aslen Erzurum'un İspir kazasına bağlı Kerab köyündendir; annesi İtr Hanım'dır. Ziyâ, ilk eğitiminin ardından dönemine göre modern öğrenim veren

Süleymaniye civarındaki Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'de, daha sonra Beyazıt Rüşdiyesi'nde okudu; bir yandan da Arapça ve Farsça öğreniyordu. Yaştlarına göre bilgisi ve el yazısının güzelliğiyle dikkati çekti. Henüz on altı-on yedi yaşlarında iken Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemî'ne kâtip olarak girdi. Fatîm Efendi, Leskofçalı Galib, Osman Şems Efendi, Osman Nevres ve Kâzım Paşa gibi şahsiyetlerle tanıştı, onlarla yakın dostluklar kurdu. Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'de başladığı şiir yazmayı burada biraz daha geliştirdi.

Defter-i A'mâl adlı hâtıratında Sadâret Kalemî'ne intisap ettiği yıllarda aruzu ve şiir bilgisini Fatîm Efendi'den öğrendiğini söyler. Bu kalemde iken devrin tanınmış şairlerinin devam ettiği Tavukpazarı'ndaki meyhanelere, Mahmud Paşa Camii avlusundaki kahvehanelere ve edebiyat mahfillerinden biri olan Mehmed Lebîb Efendi'nin konağına devam etti. Yine bu sırada Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'e takdim ettiği bazı kasidelerle onun takdirini kazandı. 1856'da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa vasıtasıyla Mâbeyn-i Hümâyün beşinci kâtibi olarak girdiği sarayda, bir yandan Fransızca öğrenmek suretiyle Batı kültür ve edebiyatını daha yakından tanımaya çalışırken bir yandan da siyasette yükselme hirsına kapıldı. Mâbeyn-i Hümâyün feriki İbrâhim Edhem Paşa'nın Fransızca'dan çevirmeye başladığı *Endülüs Tarihî*'nin çevirisini onun teşvikiyle tamamladı, arkasından *Engizisyon Tarihi*'ni tercüme etti. Hâmisi Mustafa Reşid Paşa'nın 1858'de ölümü üzerine saraydaki itibarı biraz sarsılrsa da Haziran 1861'de Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışıyla birlikte padişaha sunduğu kasidelerle tekrar göze girmeyi başardı. Bu arada Âlî Paşa'ya karşı olumsuz bir tavır takınması, giderek büyüyecek ve kendi aleyhine gelişecek olan bir düşmanlığı başlattı. 1861'de Âlî Paşa'nın sadrazamlıktan azli ve yerine Fuad Paşa'nın tayiniyle yükselme hırsı yüzünden ortaya koyduğu bazı tuhaf davranışlarından dolayı Mâbeyn-i Hümâyün'daki görevine son verilerek Zaptiye Müsteşarlığı'na getirildi. İki hafta sonra siyasî rakipleri tarafından, bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla Atina elçiliğine tayini çıkarıldıysa da Yunanistan'da ayaklanmanın başladığını ve kamuoyunun aleyhimize çevrildiğini ileri sürerek oraya gitmedi.

Nisan 1862'de, paşa unvanı verilip Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılan Ziyâ Paşa Kıbrıs'ta geniş çapta bir imar faaliyetine girişti. Ancak iklimiyle bir türlü uyuşama-

Âsâr-ı Ziver Paşa'nın kapağı (Bursa 1313)

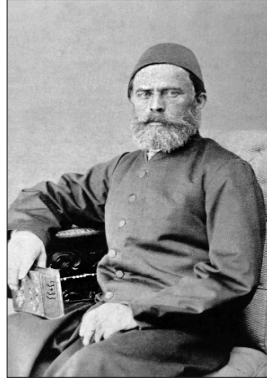

ZİYÂ PAŞA

dığı Magosa'da sıtmaya yakalandı, bir çocuğu felç oldu. Bu arada babasının da ölümü üzerine yaptığı başvuru sonucunda ertesi yıl Meclis-i Vâlâ âzâlığı ile İstanbul'a döndü. Ardından rütbesi mîrimîranlığın ûlâ sınıfına terfi ettirilerek beylikçiliğe yükseltildi. Müfettişlik göreviyle gittiği Bosna-Hersek'te suistimalleri dolayısıyla görevden aldığı defterdar ile Vali Topal Osman Paşa'nın Maliye Nâzırı Mustafa Fâzıl Paşa tarafından himaye edildiğini ve onların kendisinin azli için saraya başvurduklarını öğrenince istifa etti. Bosna'dan dönmesinin ardından Meclis-i Vâlâ âzâlığına ve birkaç ay sonra da Deâvî Nâzırlığı'na tayin edildi (Eylül 1863).

Ziyâ Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırma kararlılığını sürdüren Âlî Paşa yaklaşık üç yıl sonra onu Amasya mutasarrıflığına tayin ettirdi. Ziyâ Paşa burada kaldığı iki yıl boyunca benzeri görülmemiş bir imar hareketine girişti; halkı ferahlatacak tedbirler almak suretiyle sevgi ve saygısını kazandı. Amasya'nın merkezine ve beş kazasına altı hükümet konağı, altı mektep, bir idâdî, altı saat kulesi, bir hapishane binası, bir bedesten ve iş yerleri inşa ettirdi; ayrıca şehir merkezinde yeni yollar açtırdı. Onun bu faaliyetleri Amasya islahatı olarak anılmaktadır. Ancak çıkarlarına dokunduğu Zile Müftüsü Feyzullah Efendi ile Hacı Hasan Ağa gibi bir kısım eşrafın çıkardığı suistimal söylentileri üzerine bu defa Canik mutasarrıflığına nakledildi (1865). Canik'te bazı sağlık sorunları yanında idarî çalışmaları ve hasımlarıyla uğraşması yüzünden edebiyatla ilgilenemediği anlaşılmaktadır. Ekim 1865'te Meclis-i Vâlâ âzâlığı ile tekrar İstanbul'a döndükten sonra *Muhbir* gazetesinde yayımlanan yazılarında Bâbiâli'nin iç ve dış politikalarını açıkça eleştirmeye başladı.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Suriye, Sırbistan ve Girit'te baş gösteren ayaklanmalar sonucu önemli ölçüde toprak kaybetmesi ve Avrupa devletleri nezdinde itibarının sarsılması, özellikle Belgrad Kalesi'nin bir oldubittiye getirilerek Sırbistan'a terk edilmesi üzerine birçok muhalif gibi Ziyâ Paşa da Sadrazam Âlî Paşa'ya karşı açıktan açığa muhalefete geçti. Bu esnada meşrutiyeti getirmek amacıyla gizlice kurulan ve daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alan İttifâk-ı Hamiyyet Cemiyeti'ne girdiği tahmin edilmektedir. 1867 yılı başlarında hastalığını ileri sürüp tedavi amacıyla Paris'e gitmek için izin istediği Âlî Paşa, masraftan bahsederek Paris Sergisi'ne gönderilecek eşya komisyonu ile birlikte gitmesini tavsiye etti. Bunu

Ziyâ Paşa

düşünürken ikinci defa Kıbrıs mutasarrıflığına tayini çıktı. Kıbrıs'ta altı yıl önce görev yaptığını, iklimine bir türlü alışamadığı adada halen devam eden bir hastalığa yakalandığını, bir çocuğuyla babasının da burada öldüğünü belirttikten başka bir yere naklini istedi.

Âlî Paşa tarafından siyasî bir tedbirle Erzurum vali muavinliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılan Nâmık Kemal ve *Muhbir*'deki yazıları dolayısıyla Kastamonu'ya sürülen Ali Suâvi ile birlikte Ziyâ Paşa'nın da o zamana kadar henüz bilinmeyen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle ilişkisi büyük bir ihtimalle aynı günlerde ortaya çıktı. Yeni görev mahalli Kıbrıs'tan Rodos'a çevrilince istifa eden Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal'le birlikte, o sırada Paris'te yaşayan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin hâmisî Mustafa Fâzıl Paşa'nın daveti ve *Courrier d'orient* gazetesinin sahibi Giampietri ile Fransız büyükelçisi Bouret'nin yardımıyla gizlice Paris'e kaçtı (17 Mayıs 1867). Ali Suâvi de Mesina'da onlara katıldı.

Ziyâ Paşa bir süre Paris'te kalarak diğer Yeni Osmanlılar gibi Mustafa Fâzıl Paşa'nın bağladığı maaşla geçimini sağladı. Yaklaşık bir ay sonra tarım ürünleriyle makinelerinin teşhir edildiği uluslararası sergiye davet edilen Sultan Abdülaziz'in Paris'e gelmesi üzerine Fransız hükümetinin uyarısıyla cemiyetin diğer bazı üyeleriyle birlikte Londra'ya geçti (Temmuz 1867). Sultan Abdülaziz'in Paris'ten sonra İngiltere Kraliçesi Victoria'nın davetiyle bu defa Londra'yı ziyareti sırasında Ziyâ Paşa, mâsumiyetini belirtmek amacıyla kendisinin Avrupa'ya kaçışının sebeplerini "arz-ı hâl" başlıklı uzunca bir mektupla padişaha arzetti. Ali Suâvi'nin başlangıçta cemiyet adına Londra'da neşrettiği *Muhbir* gazetesinde dilediği gibi hareket etmesi üzerine cemiyet mensuplarının aldığı ortak kararlar Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal'le birlikte Londra'da *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başladı (29 Haziran 1868). Bu sırada Mus-

tafa Fâzıl Paşa'nın özel doktoru Simon Deutsch, Comte W. Plater, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın karısı Melek Hanım ve ünlü Türkolog Leon Cahun ile görüşme fırsatı buldu.

Hürriyet gazetesini yayımladıkları süre içinde Ziyâ Paşa, gazetede zaman zaman hükümetin iç ve dış politikalarını tenkit etmekle beraber dahil olduğu siyasî mücadeleyi hiçbir zaman şahsî bir mesele haline getirmedi. Ancak gazetenin 63. sayısından sonra Nâmık Kemal'in İstanbul'a dönme üzere ayrılmasını müteakip, doğrudan doğruya Âlî Paşa'yı hedef alan ve ağır suçlamalarda bulunan makaleler yayımlamaya başladı. Gazetenin 67. sayısında çıkan bir yazısı dolayısıyla Bâbiâli'nin başvurusu üzerine İngiliz hükümeti tarafından tutuklandı. Kefaletle serbest bırakıldıktan sonra can güvenliğini tehlikede gördüğü için Londra'dan ayrılıp önce Paris'e, oradan da Cenevre'ye geçti ve 89. sayıdan 100. sayıya kadar *Hürriyet*'i burada litograf baskı ile çıkardı.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında padişahla tanıştıktan sonra İstanbul'a dönen Mustafa Fâzıl Paşa'nın cemiyet mensuplarına ödemekte olduğu tahsisat kesilince cemiyet de kendiliğinden dağılmaya yüz tuttu. Ziyâ Paşa bu defa Mustafa Fâzıl Paşa'nın siyasî rakibi Hidiv İsmâil Paşa'yı öven yazılar yazmaya başladı. Nâmık Kemal'in İstanbul'a dönmesinin ardından Avrupa'da kalan cemiyet mensuplarından sadece Reşad ve Nuri beylerle ilişkilerini sürdürdü. Âlî Paşa'nın 7 Eylül 1871'de ölümünü izleyen günlerde yeni sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın aracılığıyla Sultan Abdülaziz'e sunduğu bir kasideinin yumuşattığı havadan yararlanıp o da İstanbul'a döndü. 1872 yılı başlarında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de kurulan İcra Cemiyeti reisliğine getirildi. Ardından Adliye Nâzırı Midhat Paşa ile bir araya gelip adliye işlerinin yeni bir düzene konmasında büyük gayret sarfetti. Bu arada 1876 yılına kadar kalacağı Şûrâ-yı Devlet üyeliğine getirildi.

Mayıs 1876'da ordunun desteğiyle Midhat Paşa ve ekibi tarafından Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine V. Murad'ın tahta çıkarılmasından sonra Mâbeyn-i Hümayun başkâtipliğiyle Maarif Müsteşarlığı'na tayin edildi. Fakat bu görevinin daha ilk günlerinde, başta Nâmık Kemal olmak üzere siyasî sürgünlerin affı hususundaki padişah iradesini Sadrazam Rüşdü Paşa'ya bildirmekte aceleci davranıldığı gerekçesiyle azledildi. V. Murad'ın üç

aylık saltanatının ardından II. Abdülhamid'in tahta çıkması üzerine yeni padişah tarafından Nâmîk Kemal'le birlikte bir süre Kânûn-ı Esâsî Encümeni'nde görevlendirildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Doksanüç Harbi) sırasında askerin kışlık ihtiyacını karşılamak için kurulan Hediye-i Askeriyye Cemiyeti'ne başkanlık yaptı. Meşrutiyeti ilân edeceği vaadiyle tahta getirilen II. Abdülhamid'in, Doksanüç Harbi'ni bahane ederek Şubat 1878'de Meclis-i Meb'ûsan'ı süresiz kapatmasından kısa bir süre önce İstanbul mebusluğuna aday olacağı söylentileri üzerine vezir rütbesi ve paşa unvanıyla Suriye valiliğine tayin edildi (1877).

Ziyâ Paşa, Suriye valiliği sırasında serbest düşünceleri dolayısıyla müslüman halkla, izlediği sıkı para politikası yüzünden hristiyan ve yahudi tebaa ile arası açılınca görevi üç buçuk ay kadar sonra Konya'ya nakledildi. Burada bir yandan tefecilerle mücadele ederken diğer yandan imar faaliyetlerine girişti. Konya'dan bu defa tefecilerin şikâyeti üzerine görevinden alınarak 1878'de Adana valiliğine gönderildi. Ziyâ Paşa, Adana'da da ciddi imar çalışmalarına başladı. Önce bir tiyatro binası inşa ettirdi; temsiller vermeye üzere İstanbul'dan bir tiyatro topluluğu getirtti. Şehirde yeni okullar açtı. Devlet memurlarının daha verimli çalışmasını sağlamak amacıyla zorunlu kurslar düzenledi. Ancak Kıbrıs'ta iken başlayan ve Amasya'da nükseden hastalığı burada yeniden ortaya çıktı. 17 Mayıs 1880 tarihinde henüz elli bir yaşında iken vefat etti. Cenazesi kalabalık bir cemaat tarafından Adana Ulucamii hazîresine defnedildi.

Ziyâ Paşa, Şinâsi'den sonra Nâmîk Kemal ile birlikte, 1860'lı yıllardan başlayarak Fransız edebiyatı etkisi altında gelişen yeni Türk edebiyatının kurucularından biri kabul edilmektedir. Asırlardan beri devam eden bir edebî gelenek içinde yetişen Tanzimat sonrası edebiyatçıların hemen hepsinde görülen bazı ortak özellikler, divan şiiri ile âşık tarzı geleneği ve Fransız edebiyatı etkisi Ziyâ Paşa'da da görülür. *Defter-i A'mâl*'de rüşdiyede okurken lalası İsmâil Ağa'nın teşvikiyle gizlice Farsça öğrendiğini belirten Ziyâ Paşa, *Harâbât* mukaddimesinde henüz on beş yaşına gelmeden şiirle meşgul olmaya başladığını söyler. Yine lalasının teşvikiyle âşık tarzında birtakım şiirler kaleme alır. Okuduğu ilk eserler arasında *Âşık Ömer Divanı* ile Gevherî'nin bazı şiirleri bulunmaktadır. Ziyâ Paşa, doğrudan doğruya âşık edebiyatıyla ilgilendiği bu dönemde Âşık

Ziyâ Paşa'nın
Adana
Ulucamii
hazîresindeki
mezarı

Garib ve Âşık Kerem gibi halk hikâyelerini de okuduğunu, Âşık Ömer ve Gevherî'nin bazı manzumelerine nazîreler yazdığını ifade eder. Ancak, Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi'nde çalışırken Fa-tîn Efendi ile tanıştıktan sonra halk şiirinden çok daha zengin bir şiir dünyası olduğunu anlar ve eline geçen divanları okumaya başlar. Onun yine bu sırada Hâfız-ı Şî-râzî'yi tanıyıp Fars edebiyatıyla da ilgilenmesi dikkat çekicidir. 1861'de Encümen-i Şuarâ toplantılarına katılan Ziyâ Paşa, gerek burada gerekse o sırada devam ettiği kahvehane ve meyhanelerdeki arkadaşlarının da etkisiyle artık klasik tarzda gazeller, kasideler, şarkılar, nazîreler ve hicivler yazmaya başlar. İlk şöhretini kazandığı ve eski şiire âşinalığını ortaya koyduğu meşhur "Tercî-i Bend"ini yine bu esnada kaleme alır. Ziyâ Paşa, diğer Tanzimat dönemi aydınları gibi Batı'dan XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı filozoflarının etkisi altında kalır. Siyasal ve sosyal içerikli eserlerinde büyük ölçüde realizme yaklaşırken bir kısım manzumelerinde romantizme yer verir. Bir bakıma duygularıyla yerli kalmaya çalışırken şekilden ziyade fikir yönüyle eskilerden ayrılır. Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının karakteristik özelliğini meydana getiren bir yanıyla yerli, bir yanıyla da yeni olma gayreti onda açık biçimde görülür. Ziyâ Paşa'nın, kader arkadaşı Nâmîk Kemal'den itibaren ele alınıp eleştirilen ve tutarsızlıkla itham edilmesine yol açan davranışlarının en önemlisi meşhur "Şiir ve İnşâ" makalesinde ileri sürdüleriyle bu tarihten altı yıl sonra yazdığı *Harâbât*'ın mukaddimesindeki görüşleri arasındaki tezatır. "Şiir ve İnşâ"nın baş tarafında biraz da yurt dışında bulunmanın verdiği rahatlıkla, Osmanlı şiiri denilecek bir şiirle Türk milletinin gerçek anlamda saf bir dilinin olup olmadığını sorar. Divan edebiyatının ünlü şairleri Necâfî Bey, Bâkî ve Nefî'nin divanlarındaki manzumelerle Nedîm'in ve Enderunlu Vâsîf'in

şarkılarını bu anlayış doğrultusunda Türk şiiri kabul etmez ve divan şiirinin orijinal bir şiir sayılmayacağını iddia eder. Buna karşılık Türk edebiyatı tarihinde ilk defa gerçek Türk şiirinin halk şiiri olduğunu ileri sürer. Makalesinde Türk nesir dilini de ele alır ve bu konuda da ilginç görüşler ortaya koyar. Osmanlı sanatlı nesrinin birer şaheseri kabul edilen Veysî ile Nergisî'nin yazdıklarında ve Feridun Bey'in *Münşeât*'inde üçte bir nisbetinde bile Türkçe kelime bulunmadığı gibi burada bir tek cümleyi anlayabilmek için olağan üstü bir çaba sarfetmek gerektiğini yazar. Yine burada sade Türk nesrine örnek olarak Mütercim Âsim Efendi'nin *Kâmus Tercümesi* ile *Muhbir* gazetesinin yazı dilini gösterir; ancak bu makalesini, savunduğu bu dil anlayışına uygun anlaşılır bir dille yazamaz. 1874'te yayımlanan *Harâbât*'ın mukaddimesinde ise "Şiir ve İnşâ"da eleştirdiği divan şairlerinden Necâfî Bey ile Ahmed Paşa ve Zâtî'nin Türk dilinin temellerini attıklarını söylemesi, buna karşılık halk şairlerinin eserlerini eşek anırmasına (nühak) benzetmesi, Nâmîk Kemal ile birlikte yeni edebiyatı savunan yazarlar tarafından uzun süre ağır biçimde eleştirilmesine yol açar.

Bir kısım manzumelerinde dönemin sade dil anlayışına uygun bir dil kullanmaya gayret eden Ziyâ Paşa, bazı gazelleri ile "Terkîb-i Bend"inde Tanzimat'tan sonra ülkede Batılılaşma adına yapılmaya çalışılan yenilikleri eleştirir. Bu tarz eleştiriler daha sonra doğrudan doğruya siyasî rakibi Âlî Paşa'yı hedef aldığı *Zafernâme*'de hiciv şeklinde doruğa çıkar. Buna rağmen Ziyâ Paşa'nın her devirde zevkle okunan ve en çok beğenilen eserleri yine eski tarzda yazdığı manzumeleridir. Bunlar arasında Avrupa'ya gitmeden önce kaleme aldığı "Tercî-i Bend"i bütün İslâm dünyasında asırlardır geçerli olan hayat felsefesini âdetâ özetler; İslâm düşüncesindeki Cebriyye anlayışı doğrultusunda insanların ve bütün varlığın kader karşısındaki mutlak acizini dile getirir. Şark âleminde yüzyıllardır tartışılan belli başlı meselelerin konu edildiği bu manzumenin Türk edebiyatında Nâbî'den beri devam eden bir geleneğin son halkası olduğu öne sürülmüştür. Ziyâ Paşa'nın eski şiir vadisinde 1870'te Avrupa'da bulunduğu sırada yazdığı, birçok parçası atasözüne haline gelen diğer ünlü manzumesi "Terkîb-i Bend"dir. Onar beyitlik on iki bentten meydana gelen ve yer yer sehl-i mümteni denilebilecek beyitlerle zenginleştirilen bu manzume de XVI. yüzyılda Rûhî-i Bağdâdî'nin açmış olduğu çığı-

ZİYÂ PAŞA

rın XIX. yüzyıldaki bir devamı kabul edilmiştir. Ziyâ Paşa'nın yaşadığı dönemin bütün duyuş ve düşünce tarzını ortaya koyduğu bu manzumesi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle bütün harâbât neşvesine rağmen bir polemik eseridir.

Ziyâ Paşa'nın siyasî ve fikrî yazılarında yer yer Batılı serbest düşüncenin izlerine rastlanmaktadır. Avrupa'da *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan makalelerinde hak, adalet, hukukun üstünlüğü ve eşitlik gibi çoğu Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin gündemine giren konular üzerinde durduğu görülmektedir. Meşrutiyet hususunda Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu arkadaşları Nâmîk Kemal ile Ali Suâvi'den pek farklı düşünmeyen Ziyâ Paşa, Hulefâ-yi Râşidîn devrini örnek göstermek suretiyle, Osmanlı Devleti yöneticilerinin meşveret usulüyle seçilmesinin İslâmî devlet geleneğinde mevcut olduğunu ileri sürerek Batılı parlamenter rejime İslâmî bir kisve giydirme gayreti içerisine girer. Ülkeye meşrutî rejimi getirmek gibi siyasî bir amaçla kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu olarak Ziyâ Paşa'nın dört yıl kadar Avrupa'da bulunması onun da Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında Şinâsi, Nâmîk Kemal veya Abdülhak Hâmid gibi birtakım yenilikler gerçekleştirmiş edebiyatçılarla birlikte anılmasını sağlamış, ancak o, şekil ve muhteva bakımından bu dönemin edebiyat anlayışında herhangi bir yenilik hareketine teşebbüs etmemiştir. Gerek siyasî mücadeleleri gerekse resmî görevleri arasında, bir edebiyatçı olarak pek verimli olamayan ve kendisinden beklendiği kadar eser veremeyen Ziyâ Paşa'nın *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerindeki yazıları henüz kitap halinde yayımlanmamıştır. Onun elde mevcut son eseri, Cebelibereket sancağı merkezi kabul edilen Yarpuz kasabasındaki hükümet konağının inşası için yazdığı tarih manzumesidir.

Eserleri. 1. *Eş'âr-ı Ziyâ* (İstanbul 1881). Ziyâ Paşa'nın şiirleri ölümünden sonra damadı Hamdi Bey (Paşa) tarafından bir divan haline getirilerek yayımlanmıştır. Münâcât, na't, kaside, mersiye, gazel, kıta, şarkı, türkü, terciibend, terkihibend, müseddes, tahmîs, tesdîs ve tarih manzumelerinden meydana gelen eserde bütünleriyle klasik şiirin havası hâkimdir. Bu küçük hacimli kitabın eksik ve hatalı basılan kısımları daha sonra Süleyman Nazif tarafından düzeltilmiş, bazı notlar ve açıklamalarla birlikte *Külliyât-ı Ziyâ Paşa* adıyla yeniden neşredilmiştir (İstanbul 1924). "Tercî-i Bend" ile "Terkîb-i Bend" müstakil

halde önce 1872'de, daha sonra Arap ve Latin harfleriyle pek çok defa basılmış, bir incelemeyle birlikte Hüseyin Yorulmaz tarafından da neşredilmiştir (İstanbul 1992). 2. *Zafernâme*. İzmit mutasarrıfı Fâzıl Paşa'nın ağzından Âlî Paşa için yazılan altmış altı beyitlik methiye tarzında bir kasideden, Karantina kâtibi Hayri Efendi adında birinin ağzından yapılan tahmîsten ve cahilliğiyle meşhur Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa'nın ağzından yapılan tahmîsin şerhinden meydana gelmektedir. 1866'daki Girit isyanı ve Sadrazam Âlî Paşa'nın, işi Girit'e muhtariyet vererek bir oldubitti ile halledip muzaffer bir eda ile İstanbul'a geri dönüşünün anlatıldığı eser tehzîl sanatının bütün özelliklerini ortaya koyan bir örnektir. Ziyâ Paşa 1867'de Paris'te yazmaya başladığı eseri 1870'te Cenevre'de tamamlamıştır. Yazıldığı sıralarda baskı yeri ve tarihi belirtilmeden taş baskısı yayımlanan *Zafernâme*'yi Fikret Şahoğlu yeni harflerle neşretmiştir (İstanbul 1975). 3. *Rüyâ* (İstanbul 1910). Divan edebiyatının hâbnâmeleri tarzında kaleme alınan eser, önce 1869'da *Hürriyet* gazetesinin 68 ve 69. sayılarında çıkmıştır. Doğrudan Âlî Paşa'yı hedef alan eserde bir yandan memleketin içinde bulunduğu sıkıntılı durum anlatılırken diğer yandan bütün bunların sebebi olarak Âlî Paşa'nın kötü yönetimi gösterilmiş ve görevinden azli istenmiştir. 1932'de yeni harflerle basılan bu eser de Türk edebiyatında siyasî tenkidin ve yeni nesrin başarılı ilk örneklerinden biri kabul edilmektedir. 4. *Arz-ı Hâl* (İstanbul 1910). Ziyâ Paşa, Londra ziyareti sırasında Sultan Abdülaziz'e takdim ettiği bu eserinde daha önce saraydaki görevinden niçin uzaklaştırıldığını, kendisinin arzu etmediği yerlere tayin edilmesinin sebeplerini ve Avrupa'ya neden kaçtığını anlatmaktadır. 5. *Harâbât** (İstanbul 1874-1875). Üç büyük ciltten meydana gelen bir şiir antolojisidir. 6. *Verâset-i Saltanat-ı Seniyye Hakkında Mektup* (Londra 1868). Verâset usulünün Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa ve çocukları aleyhinde değiştirilmesi münasebetiyle onun haklarını savunmak için kaleme alınmıştır. Eserde zaman zaman kardeşi Şehzade Abdülaziz'i tahttan uzak tutmak isteyen Sultan Abdülmecid'in, oğlu V. Murad'ı veliaht olarak tayininden de söz edilmektedir. 7. *Endülüs Tarihi* (I-II, 1276-1280; I-IV, İstanbul 1304-1305). İbrâhim Edhem Paşa'nın Viardot'dan tercüme etmeye başladığı, ancak tamamlamadığı eseri, Ziyâ Paşa Mâbeyn-i Hümâyun'a girdikten sonra edebî bir dille yeni baştan tercüme et-

miştir. Eser Yasemin Ödük, Kâzım Masumi ve Fatma Şahin tarafından yeni harflerle neşredilmiştir (İstanbul 2004). 8. *Riyânın Encâmı* (İstanbul 1881). Ziyâ Paşa'nın daha Avrupa'da iken Molière'den çevirmeye başladığı, ancak hayatının son yıllarında Adana valisi iken burada kurduğu tiyatrodaki temsil edilmek üzere tamamladığı beş perdelik manzum bir komedidir. Türk edebiyatında manzum tiyatronun ilk örneği kabul edilen eser daha sonra *Tartuffe yahut Riyânın Encâmı* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1887). 9. *Engizisyon Tarihi* (İstanbul 1882). Ziyâ Paşa'nın gençlik yıllarında biraz da yabancı dilini geliştirmek üzere Théophile Lavallée ile Chéruel'den çevirdiği bu eserde daha çok Ortaçağ İspanyası'ndaki engizisyon işkenceleri ve özellikle Müsevîler'e yapılan eziyetler anlatılmaktadır.

Ziyâ Paşa'nın bunların dışında, yayımlanamayan veya müsveddeleri kaybolduğu tahmin edilen birkaç eserinden daha söz edilmektedir. Bunlar, Avrupa'da bulunduğu sırada Jean-Jacques Rousseau'dan çevirdiği *Emile* ("Defter-i A'mâl" adlı hâtırat türündeki önsözü, "Ziyâ Paşa'nın Âvân-ı Tufûliyyetine Dâir Bir Makalesi" adıyla ölümünden sonra Ebüzziyâ Mehmed Tefvik tarafından yayımlanmıştır: *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, nr. 13-15, 2 Şubat – 20 Mart 1881), *Les Confessions (İtiraf)* ile Fénelon'dan çevirdiği *Télémaque*'tir (on iki defter halindeki *Emile* tercümesi yakın zamanda Ankara'da bir sahafta bulunmuş, ancak henüz tamamı yayımlanmamıştır).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik, *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1302, s. 262-292; Gibb, *HOP*, V, 41-111; Süleyman Nazif, *İki Dost*, İstanbul 1343/1925; İsmail Hikmet [Ertaylan], *Türk Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1925, I, 161-202; a.mlf., *Ziya Paşa: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1932; Murat Uraz, *Ziya Paşa*, İstanbul 1938; a.mlf., *Ziya Paşa: Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1946; Taha Toros, *Ziya Paşa'nın Adana Valliliği*, Adana 1940; İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 777-857; a.mlf., "Ahmet Vefik ve Ziya Paşa'nın 'Tartuffe' Tercüme-leri", *Tercüme*, sy. 4, Ankara 1940, s. 372-381; sy. 6 (1941), s. 558-571; Şükrü Kurgan, *Ziya Paşa: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul 1953; Kenan Akyüz, *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı* *Sirasındaki Olaylar*, Ankara 1964; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 299-304; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1967, s. 279-321; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri: Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Kadar*, İstanbul 1969, s. 32-53; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1970, s. 1983-2014; M. Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Nâmîk Kemal*, İstanbul 1972; a.mlf., *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara 1979; Sabri F. Ügüner, *Zihniyet, Aydınlar ve İlm'ler*, Ankara 1983, s. 28-38;

H. Fethi Gözler, *Ziya Paşa'nın Tercî-i Bend'i ve Terkîb-i Bend'i Üzerine Düşünceler*, Ankara 1987; Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Sijâsi Rûyâlar*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 21-30; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 186-209, 244-265, 784; a.m.f., "Hürriyet", *DİA*, XVIII, 505-507; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (trc. Mümtaz'er Türköne v.dğr.), İstanbul 1996, s. 373-397; Birol Emil, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2: Şahsiyetler*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 37-72; İsmail Parlatur, "Ziya Paşa'nın Emil Çevirisi", *TDL*, sy. 573 (1999), s. 772-773; Mustafa Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Ankara 2001; Nurullah Çetin, "Ziya Paşa", *Tanzimat Edebiyatı* (ed. İsmail Parlatur), Ankara 2006, s. 127-199; Hasan Kolcu, *Ziya Paşa'nın Zafername'sine Reddiyye ve Tekzibiyye*, İstanbul 2007; Ali Budak, *Ziya Paşa'nın Ironi ve Parodi Şaheseri Zafername (Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi)*, İstanbul 2013; Nejdîet Sançar, "Ziya Paşa'nın Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, V/1, Ankara 1956, s. 1-14.

ABDULLAH UÇMAN

ZİYÂ PAŞA

(1849-1929)

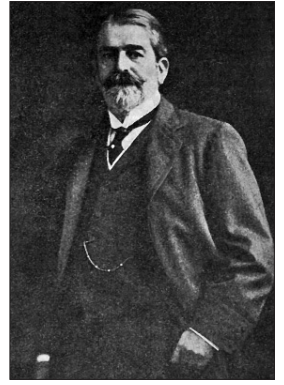
Türk devlet adamı, bestekâr.

Ramazan 1265 (Temmuz-Ağustos 1849) tarihinde İstanbul'da doğdu. Yanyalı Müftizâde Mehmed Şâkir Bey'in oğludur. Asıl adı Mehmed Yûsuf Ziyâ olup ünlü şarkı bestekârı Suphi Ziya Özbekkan'ın babasıdır. İlk ve orta öğreniminden sonra özel hocalardan ders alarak edebiyat ve siyasî ilimler konusunda yetişti, bu arada Fransızca öğrendi. On bir yaşında iken babasının görev yaptığı Meclis-i Muhâsebe-i Mâlîyye kâtip yardımcılığına girerek eğitimini ilerletti. 3 Ekim 1864'te başlayan Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi kâtip yardımcılığı görevi 31 Temmuz 1868'de birinci sınıf kâtip yardımcılığı ile devam etti. Ertesi yıl getirildiği Berlin Sefâreti ikinci kâtipliği görevi takip etti. Bu arada İstanbul'a dönüp Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Âlî Paşa'nın kâtipliğini yaptıktan sonra Atina ve Petersburg sefâretlerinde başkâtip ve bir süre maslahatgûzar olarak görev yaptı. 2 Ağustos 1876'da getirildiği Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü'ndeki başarıları üzerine 21 Eylül 1885'te Belgrad ortaelçiliğiyle vazifelendirildi. 21 Kasım 1889 tarihinde Roma büyükelçiliğine tayin edildi. Bunu Viyana, Paris, Washington (27 Şubat 1910) büyükelçilikleri izledi. 24 Ekim 1866'da kendisine râbia, ardından sâlise ve bâlâ ile vezirlik rütbeleri verildi. Birinci rütbe Sırbistan Krallığı Takova nişanının yanı sıra Birinci

Mecîdî, Birinci Osmani ve Murassa' Osmani nişanları ile taltif edildi. Paris büyükelçisi iken merkeze çağrıldı; Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi âzalığına ve Şirket-i Hayriyye Meclis-i İdâre reisliğine getirildi. 23 Mart 1901'de Defter-i Hâkânî, daha sonra Ticaret ve Sanayi ve Maarif nâzırı olarak görevlendirildi. Kasım 1922 tarihine kadar Meclis-i A'yan üyeliğinde bulunan Ziyâ Paşa vefat edince Büyükkada Mezarlığı'na defnedildi. Adı daha sonra Büyükkada'da bir sokağa verildi.

Sultan Abdülaziz devrinde yetişen, II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devirlerinin önemli devlet adamlarından olan Yûsuf Ziyâ Paşa, müsikeye olan sevgisi ve bestekârlığı ile de Osmanlı döneminin son müsikîşinasları arasında yer aldı. Bahariye Mevlevîhânesi şeyhlerinden Hüseyin Fahreddin Dede ile birlikte büyüdü, ilk müsikeyi bilgilerini bu mevlevîhânedede edindi ve Mevlevîyye tarikatına intisap etti. Dergâhta âyinhan olarak mutribe devam etti. Kanûnî Ömer Efendi'den mandalsız kanun öğrendi. İyî seviyede ud çalmasına rağmen daha çok kanûnî olarak tanındı. Nişantaşı'ndaki konağı onun İstanbul'da bulunduğu dönemlerde müsikîşinasların katıldığı, müsikeyi icra ve sohbetlerinin yapıldığı bir sanat mahfili oldu. İlk dönemlerde Hacı Ârif Bey, Sermüezzîn Rifat Bey, Üdî Şâkir Paşa, Şevki Bey, Hacı Fâik Bey gibi üstatların devam ettiği bu toplantılar, Ziyâ Paşa'nın uzun süren dış görevlerinden İstanbul'a dönüşünden sonra Üsküdarlı Bestenigâr Ziyâ Bey, Kaşyarak Hüsâmeddin, Hacı Kirâmî Efendi, Hâfiz Şaşı Osman Efendi, Muallim İsmâil Hakkî Bey, Tanbûrî Cemil Bey, Ali Rifat Bey (Çağatay), Kanûnî Hacı Ârif Bey, Kemeççi Vasilakî, Nezyen Tefvik (Kolaylı), Üdî Nevres Bey, Kemânî Kirkor, Kemânî Ağa Aleksan, Rauf Yektâ Bey, Lavtacî Andon gibi ses ve saz üstatlarıyla sürdü. Bu toplantılar oğlu Suphi Ziya'nın yetişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Ziyâ Paşa, 1 Ocak 1917 tarihinde Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey zamanında Vekiller Heyeti kararı ile açılan ve Osmanlı Devleti'nde ilk resmî müsikeyi mektebi olan Dârüelhan'ın hem isim babası hem de ilk umum müdürüdür. Onun bir diğer özelliği elli üç yaşlarında başladığı bestekârlığıdır. Peşrev, saz semâisi, yürük semâi ve şarkı formlarındaki eserlerinde parlak ve klasik tavrı dikkati çeker. Çok sevdiği, uzun süredir kullanılmayan nişâburek makamını besteleriyle tekrar canlandırmıştır. Yılmaz Öztuna günümüze ulaşan on altı eserinin listesini verir (*Türk Müsikîsi*, II, 530). Nevâ peşrevi ve saz semâisi ile segâh peş-

Ziyâ Paşa

revi Türk müsikisi saz eserleri repertuvarının en seçkin eserleri arasındadır. Nevâ saz semâisinde İtrî Efendi'nin nevâ kârındaki temayı büyük bir ustalıkla işlediği söylenir. Ayrıca sözleri Fuzûlî'ye ait olan, "Ey gül ne acep silsile-i müşk-i terin var" mısraıyla başlayan nişâburek nakış yürük semâisiyle yine aynı makamda, güftesi Nedîm'e ait müsemmen usulünde, "Bin zeban söylersin ol çeşm-i sühan-perdâz ile" ve birleşik nîm-sofyan usulünde, "Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni" mısralarıyla başlayan şarkıları onun çok sevilen bestelerindendir. İsviçreli hukukçu Johann Kaspar Bluntschli'nin *Le droit internationale codifié* adlı eserini Türkçe'ye çeviren Ziyâ Paşa aynı zamanda tiz bir koleksiyoncu olarak tanınmıştır. Lavtacî Andon'un icrasıyla iki karcıgar ve bir gerdâniye köçekçe takımı Nevres Bey'e notaya aldirtmış, sabâ köçekçelerin notaya alınması ise yarım kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 301-302; Bakî Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, İstanbul 1962, s. 245; Özalp, *Türk Müsikisi Tarihi*, II, 60-61; Yılmaz Öztuna, *Türk Müsikisi*, Ankara 2006, II, 529-530; Ruşen Ferit Kam, "Büyük Türk Bestekârları: Ziya Paşa", *Radıyo*, sy. 91-93, Ankara 1949, s. 19, 28; İsmail Baha Süreksan, "Ölümünün Dördüncü Yıldönümü Münasebetiyle: Suphi Ziya Özbekkan'a Dair", *Musikî ve Nota*, sy. 9, İstanbul 1970, s. 4; a.m.f., "Dârüelhan'ın Kuruluşuna Dair", a.e., sy. 16 (1971), s. 5-6; Fethi Tevetoğlu, "Türkiye Maârif Nâzırları-2-", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 6, İstanbul 1973, s. 21.

NURİ ÖZCAN

ZİYÂ ŞÜKÛN

(1870-1949)

Eğitimci ve sözlük yazarı.

İzmir'de doğdu. Asıl adı Yûsuf Ziyâeddin'dir. İzmir Dârüelmuallimîn hocalarından olan babası Kıbrıslı Mehmed Kâmil Efendi'den aldığı derslerle ilk eğitimine başla-